

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-КАСБИЙ МАСЪУЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ

Нуриллаев Феруз Тоҳиржонович

Тошкент давлат педагогика университети тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10810923>

Аннотация. *Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-касбий масъулиятини ривожлантириш орқали ижтимоий, оилавий ва шахсий, ижтимоий-касбий масъулият ҳисси фуқаролик тарбиявий хислатларини ривожлантириш, уларнинг интеллектуал салоҳиятли баркамол ёш-авлодни тарбиялаш масалалари, ўқувчи-ёшларни ахлоқий таъбия, илм, интизом, маънавий етук, бўлиб вояга етишининг педагогик таъсир воситалари орқали ёритилган.*

Калит сўзлар: *таълим, тарбия, маърифат, касбий масъулият, баркамол, маънавият, истедод, билим, кўникма, ташаббускорлик, креативлик.*

Ўзбекистон Республикасида таълим-тизимда амалга оширилаётган ислохотлар негизида мамлакатимизнинг эртаси бўлган – ёшларнинг ижтимоий-касбий масъулиятини ривожлантириш долзаб масала сифатида илгари сурилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ижтимоий-касбий масъулиятли баркамол ёшларни тарбиялаш масаласига тўхталар экан: 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга мурожаатномасида: “жамият тараққиётида унинг келажагини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутаети. Шу сабабли биз ислохотларимиз кўлами ва самарасини янада оширишда ҳар томонлама етук, замонавий билим ва ҳунарларни пухта эгаллаган, азму шижоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз” деган ушбу мурожаатлари замирида ҳам таълим муассасаларида таҳсил олаётган ёш-авлодни ижтимоий-касбий масъулиятини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Талаба-шахсининг ижтимоий, оилавий ва шахсий, ижтимоий-касбий масъулият ҳисси фуқаролик тарбиявий хислатларини ривожлантириш жараёнида намоён бўлади. Масъулият ҳисси бу гуруҳий ва ижтимоий кўринишга эга бўлиб, тури индивидуал, белгиланган ижтимоий мақсадлар орқали ижтимоий ташаббускорликни амалга ошириш билан узвий боғлиқ. Онгли равишда эркин инсон ўз ташаббускорлиги билан жамият олдидаги масъулияти доирасини кенгайтириш имконига эга. Тадқиқот жараёнида белгиланган вазифалардан бири олий таълим муассасалари талабаларида ижтимоий ва касбий масъулият ҳиссини ривожлантиришнинг педагогик хусусиятларининг мазмуний боғлиқлигини аниқлаш ва асослаш этиб белгиланган. Ижтимоий - касбий масъулият ҳисси биз томонимиздан барқарор ахлоқий ва шахсий фазилат сифатида кўрилиб, ижтимоий - касбий масъулият ҳиссига эга шахснинг хатти - ҳаракати стратегиясини ўз ичига олади, уларнинг ҳаракатларига ва натижаларига жамиятнинг меъёрлари ва қадриятларига мувофиқ, унинг асослари ижтимоий ва касбий ролларнинг фаол ва ихтиёрий равишда амалга оширилиши, шунингдек, олинган натижалар учун жавобгарликни ўз зиммасига олиши ҳисобланади.

Б.Назарова ўзининг илмий ишида педагогнинг касбий тарбияланганлик компетентлигини тадқиқ қилишда бир қатор илмий асарлар асосида унинг қуйидаги турлари фарқ қили-нишини таъкидлайди:

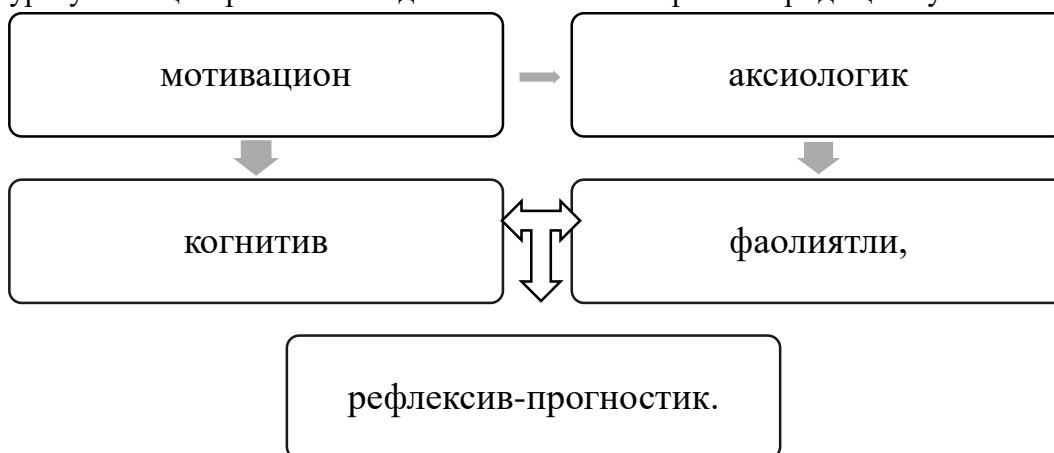
– махсус тарбияланганлик компетентлиги – касбий фаолият-тини етарлича юқори даражада эгаллаганлик, ўзининг келгуси касбий ривожланишини лойиҳалаш қобилияти;

– ижтимоий тарбияланганлик компетентлиги – биргаликдаги (гурухли, кооператив) касбий фаолиятни, ҳамкорликни ва, шунинг-дек, мазкур касбда қабул қилинган касбий мулоқот услубларини эгаллаганлик, ўз касбий меҳнати натижалари учун ижтимоий масъулик;

– аутокомпетентлик – ўзининг ижтимоий-касбий характерс-тикалари ҳақида адекват тасаввур ва касбий деструкцияларни енгиб ўтиш технологияларини эгаллаганлик;

– экстремал касбий компетентлик – тўсатдан мураккаблашган шароитларда, ҳалокатларда, технологик жараёнлар бузилганида ва ҳ.к.ларда ишлаш қобилияти.

Касбий тарбияланганлик компетентлигининг кўрсатиб ўтилган турлари бундай хилма-хиллигига қарамасдан, муаллифлардан ҳеч бири уларни таснифлаш мумкин бўладиган умумлаштирувчи мезон асосини келтирмайди. Жумладан, ижтимоий тарбияланган-лик ва экстремал компетентликлар тавсифлаш учун турли асослар-га эга, демак, структураси, мазмуни ва тарбиялаш шароитлари бўйича фарқ қилади. Равшанки, мазкур муаммо ҳозирги замон педагог ва психологлари ишларида ҳали ўз ечимини топади.

1. расм. Ижтимоий-касбий масъулият ҳиссини ривожлантиришнинг таркибий қисмлари

Қуйдаги компонентларнинг ривожланганлик даражаси турлича бўлиши ва шу тариқа инсоннинг ижтимоий-касбий масъулият даражасини акс эттириши мумкин.

Мотивацион хусусиятларда, инсоннинг бутун ҳаёти давомида шаклланадиган ва ривожланадиган эҳтиёжлар, мотивлар ва мақсадлар мажмуини қамраб олади.

Аксиологик – қадриятлар ижтимоий-касбий йўналганлиги асосан талабадан аналитик, ташкилий, ижтимоий ташаббускорликка доир, таҳлилий-назарий босқичлар асосида ривожлантириш.

Когнитив сифатлар орқали талабаларда ижтимоий-касбий фаолиятга тегишли билимлар ва улар эгаллаши зарур бўлгани билан боғлиқликда ривожланади.

Фаолиятли ижтимоий – касбий сифатларни шакллантиришда ижтимоий танлов, талабаларда эгалланган билимлар, ижтимоий ҳатти-ҳаракат ва мазкур кўникмаларни амалга ошириш усуллари коммуникатив сифатлар орқали ривожлантирилади.

Рефлексив-прогностик кўникмалар, талабаларда ижтимоий-касбий сифатларни ривожлантиришда ўз-ўзини назорат қилишга, муваффақиятсизликларнинг сабабларини ташқи шароитлардан эмас, балки аввало ўз хулқларида ёки сифатларида излайдиган инсонлар муваффақиятга эришадилар деб ифодалаб таъкидлайдилар.

Н.Муслимов ўз тадқиқотлари доирасида бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлигининг шаклланишига таъсир этувчи педагогик-психологик қуйидаги омилларни таҳлил қилиб ўтади, булар:

1) мотивацион омил – ўқув ҳамда касбий ҳаракатларни эски қарашлардан ҳоли бўлган ҳолда амалга оширишга интилиш, ижодий қийинчиликларга тайёр бўлиш ҳамда бу борадаги ютуқларга, ижодий жараёнларга интилиш, топилган ечимлардан қониқиш ҳосил қилиш. Бунда етакчи мотивлар – ўзининг янги ечимларини топишга қизиқиш, ижодий фаолиятини ташкил этишга интилишдир.

2) интеллектуал омил – муаммоли таълим кўникмаларини эгаллаганлиги (муаммони кўра билиш, уни шакллантириш, муаммони ҳал этиш йўллари топиш ва ҳоказолар), фикрлашнинг креативлиги (ностандарт ечимлар қабул қилувчи шахснинг ботиний қобилияти), мослашувчанлиги ҳамда тизимлилиги, ижодий тасаввур, моделлаштириш, лойиҳалаш, башорат қилишга, янги ғояларни топишга мойиллик.

3) иродавий омил – изланиш давомида, моделлаштириш ҳамда ўқув ва касбий вазифаларни ҳал қилиш учун ўз фаолият йўлини яратишда ирода сифатларини намойиш қилиш.

4) ҳиссий омил – изланувчанлик, кашфиёт ва ихтироларни амалга оширишга хос ҳиссиётларнинг намоён бўлиши, ўқув ҳамда касбий фаолиятда креатив ечимларни топиш йўлида зийрак бўлиш.

5) амалий-предметли омил – атрофдагиларга ғайриоддий бўлган хулқ эгаси бўлиш (янги ахборотлар ичида тез йўналиш топа олиш, ноанъанавий ечимлар излаш, фикрлаш, ҳаракат ва амалларнинг атрофдагилар учун қутилмаган йўналишда ўзгариши.

6) ўз-ўзини бошқариш омили – ижодий жараёнда рефлексия қила олиш қобилияти, ўз фикрларини зарур йўналишда бошқара олиш, янги ечимлар, ғоялар топиш имконини берувчи манбаларга интилиш, ўз ижодий фаоллигини таъминлаш учун мустақил равишда шароит ярата олиш каби омилларни аниқлаштириб ўтган.

М.Махмутов тадқиқотлари доирасида ижодий фаолиятда ижтимоий масъулят ҳиссини ривожлантириш масаласини шундай таъкидлаган эди, «Ижодий фаолият – эвристик фаолият бўлиб, унинг моҳияти муаммони тез тушунишдан, асосий ғоя, тушунчанинг моҳиятини англаб етишдан, ҳаракат усулини тўсатдан топишдан иборат. Бундай фаолият юқори жўшқинлик, субъектнинг объектга катта қизиқиш билан тавсифланади» деб ифодалаб ўтган.

Б.Джураеванинг фикрича фаолиятли ёндашувнинг амалга оширилишида ўқитувчининг касбий-педагогик фаолиятининг ушбу турларини ажратади:

Гностик – умумқасбий ва ихтисослик фанлари учун хос бўлган билимлар таркибини мутахассис касбий фаолиятининг типик масалалари тузилмасига асосан интеграциялаш. Ўқув фанини ўқитиш мақсадларини ишлаб чиқиш ва таснифлаш.

Ўқув-методик умумқасбий ва ихтисослик фанларини ўрганиш дастури талабалар билиш фаолиятлари элементлари бўйича ўқув-методик мазмунини танлаши.

Креатив фаолият – барча ажратилган мавзулар бўйича ўқув дастурига мувофиқ равишда ўқув-методик таъминотни ишлаб чиқиш.

Коммуникатив-ташқилий – таълим олувчи ва ўқитувчи ўзаро фаолиятининг коммуникатив-ташқилий аспектларини таълим олувчиларнинг мустақил бошқариладиган иши жараёнида ишлаб чиқиш ва назоратни ташкил этиш.

Демак, биз олий таълим муассасалари талабалари ижтимоий-касбий масъулият ҳиссини ривожлантириш муаммоси, унинг таркибий тузилишини очиб таҳлил қилиш лозим. Ижтимоий-касбий масъулият ҳиссининг муҳим регулятори бўлган шахсининг ижтимоий хулқ-атворининг барқарор стратегияси сифатида белгиланиши мумкин. Талабалар ижтимоий хулқ-атвори, тил ва бошқа семантик формациялар орқали ижтимоий белгиланадиган ҳаракатлар мажмуи орқали намоён бўлади, улар ёрдамида ижтимоий муҳит билан ўзаро алоқада бўлиши, талаба-шахсининг гуруҳ ижтимоий муносабатларида муҳим ўрин эгаллайди. Ижтимоий хулқ-атвор инсоннинг бошқа одамларга, жамиятга ва объектив дунёга нисбатан ҳаракатларини ўз ичига олади. Бундай ҳаракатларни тартибга солиш билан бир қаторда, жамиятда тартибга солинади ва шахс онги билан боғлиқ бўлиб, ички тартибга солишни ифодалайди.

REFERENCES

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 30 dekabr №-255 son
2. Назарова Б.А. Педагогика коллежлари бўлғуси ўқитувчиларининг касбий лаёқатини тарбиялаш: Дис. ... пед. фан. ном. – Т.: 2009. – 170 б.
3. Муслимов Н.А муаллифлиги асосида ёзилган. “Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси” номли Монографияси. Фан ва технология.: 2013 й. 6-10 б
4. Махмутов, М.И., Ибрагимов, Г.И., Чошанов, М.А. Педагогические технологии развития мышления учащихся [Текст] / М.И. Махмутов, Г.И. Ибрагимов, М.А. Чошанов. – Казань: ТГЖИ, 1993. – 88 с.
5. Джуроева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе изучения дисциплин педагогического цикла. – Т.: «Фан», 2003. - 177 с.
6. Tursunboyevich A. O. Development of socially active citizenship competence in students and youth in continuous education. – 2022.
7. Tursunboyevich O. A. Pedagogical and psychological opportunities for the development of social active civil competences in students //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – S. 1888-1897.
8. Abduganiyev O. Formation of legal training aimed at competitiveness in pupils of secondary schools //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Т. 9. – №. 7.
9. Tursunboyevich O. A. Pedagogical and psychological opportunities for the development of social active civil competences in students //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – S. 1888-1897.
10. Abduganiyev O. T. FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS //E Conference Zone. – 2022. – S. 10-13.
11. Oglu A. O. T. Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students //Turkish Journal of Computer and Mathematics Education. – 2021. – Т. 12. – №. 7. – S. 433-442.
12. Abdug‘Aniyev O. MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIKNI

- RIVOJLANTIRISH //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. Special Issue 9. – С. 316-319.
13. Абдуғаниев, Озод. "ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МОДЕЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛ ФУҚАРОЛИК КОМПЕТЕНЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ." *Innovations in Technology and Science Education* 1.5 (2022): 161-168.
 14. O'G, Abdug'Aniev Ozod Tursunboy. "TALABALARDA IJTIMOY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI." *Science and innovation* 2.Special Issue 5 (2023): 708-713.
 15. Tursunboyevich, Abduganiyev Ozod. "Development of socially active citizenship competence in students and youth in continuous education." (2022).
 16. O'G, Abdug'Aniyev Ozod Tursunboy. "TALABALAR IJTIMOY TASHABBUSKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM MUASSASASINING IJTIMOY-MADANIY MUHITI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK." *Science and innovation* 2.Special Issue 4 (2023): 150-154.
 17. Jumaniyozov, X. S., Nigmanova, U. B., Rasulova, A. M., & Abdug'aniyev, O. T. (2022). The essence of the phenomena of extremism and terrorism in the context of globalization and its threat to the stability of the international community. *Ann. For. Res*, 65(1), 9173-9179.